
David Kellner - lutenist, klockspelare och organist

av Kenneth Sparr

David Kellners är mest känd för sin generalbasskola "Treulicher Unterricht im General-Bass..." (Hamburg 1732) och sin luttabulatur-samling "XVI auserlesene Lauten-Stücke..." (Hamburg 1747). Den förstnämnda boken trycktes under 1700-talet i inte mindre än åtta tyska upplagor, två holländska, en svensk och en rysk. Detta antyder den betydelse som hans generalbasskola en gång har haft. Hans lutbok är å andra sidan endast bevarad i två exemplar och relativt få av hans stycken för luta återfinns i handskrifter. Lutboken hör också till de sista verken som trycktes för instrumentet. Inte mycket har varit känt om Kellners liv och även om man kan återfinna hans namn i de flesta musiklexika så är oftast informationen fragmentarisk och ibland felaktig. Avsikten med denna uppsats är att ge en något fylligare och mer korrekt biografi.

Födelseort och familj

David Kellner föddes på 1670-talet i den lilla orten Liebertwolkwitz, helt nära Leipzig. Hans far var sannolikt Philipp Kellner som var "erster Lehrer" i Liebertwolkwitz, en befattning som ofta var kombinerad med den som "cantor". Sannolikt fick David sin första musikundervisning av fadern, liksom brodern Christian och kanske också de övriga bröderna, Johann och Philipp d.y. Av litet olika anledningar kom alla bröderna Kellner att bli svenska undersåtar. Efter studier i Leipzig tillsammans med brodern Philipp anställdes Christian som domkyrkoorganist i den dåvarande svenska staden Åbo 1680 för att 17 år senare tillträda befattningen som organist i Tyska kyrkan i Stockholm. Philipp d y ställde kosan till Dorpat (Tartu, Estland) i den dåvarande svenska provinsen Livland där han framlevde resten av sitt liv som "Secretarius" och senare som borgmästare vid magistraten. Johann kom också till Dorpat, men verkade främst som handelsman och apotekare. Vid ryssarnas erövring av Dorpat 1704 tvingades han fly till Stockholm.

David Kellner i Åbo och Dorpat

David Kellner registrerades 1693 som student vid Åbo akademi, kanske ditlockad av brodern Christian. Han stannade knappast mer än halvtannat år i Åbo och inget

är känt om hans studier där. Hans musikaliska kapacitet gjorde dock intryck, vilket omvittnas långt senare av biskopen i Åbo, Johannes Gezelius. Möjligen assisterade David sin bror Christian vid orgeln i domkyrkan. Den 27 juni 1694 påbörjade David Kellner sina studier vid det av svenskarna grundade universitetet i Dorpat, Academia gustaviana carolina. Här sökte han förgäves stipendium och redan i september 1694 en tjänst som "advocatus" vid stadens magistrat. Nästan inget är känt om hans studier, som varade i ungefär tre år, förutom att han bör ha studerat juridik och kanske också "poesos et eloquentiæ". I den akademiska senatens protokoll finns hans namn nämnt vid några tillfällen, mest som vittne i rättegångar mot studenter som varit inblandade i slagsmål. Men hans musikintresse är också dokumenterat bl.a. genom en ansökan om organisttjänsten vid den svenska kyrkan i Dorpat, S:ta Maria.

Under sitt första år som student höll han en latinsk oration, "Injustitia Judicium Christi", och han kom senare att ägna sig åtskilligt åt litterära övningar i form av tillfällesverser. På det sistnämnda området infogade han sig i en synnerligen livaktig och oerhört produktiv tradition. Hans första kända tillfällesdikt var en "Klag- und Trostgedicht...", skriven i samband med begravningen 1697 av baronessan Christina Elisabeth Taube, hustru till den livländske ekonomiståthållaren Gustav Adolf Strömfelt. Sannolikt lämnade han sina studier samma år eftersom han då utsågs till advokat vid lanträtten och ställföreträdande stadsfiskal. Denna utnämning följdes ganska snart av ett burskap i Dorpat och giftermål med borgmästaren Matthias Ladous dotter Dorotea, för övrigt svägerska till Davids bror Philipp. Dorotea var änka efter auditören och stadsfiskalen Friedrich Schwarz och med honom hade hon en liten dotter, Regina Getrud, som skulle visa prov på en utomordentlig musikalisk begåvning, sannolikt utvecklad inte minst genom styvfadern David Kellner. Under detta för Kellner händelserika år avled också den svenske kungen Karl XI och Kellners poetiska ådra tog sig uttryck i ett tal på vers, "Vom höchstschmerzlichen Absterben des Glorwürdigen Königes Caroli XI". Det var också som tillfällesdiktare Kellner gjorde sig känd i Livland och han finns bl a omnämnd i Daniel Eberhards förteckning "Dorpatum in Livonia literatum", tryckt i Dorpat 1698. Året därpå gav Kellner ut en diktsamling, "Poetische

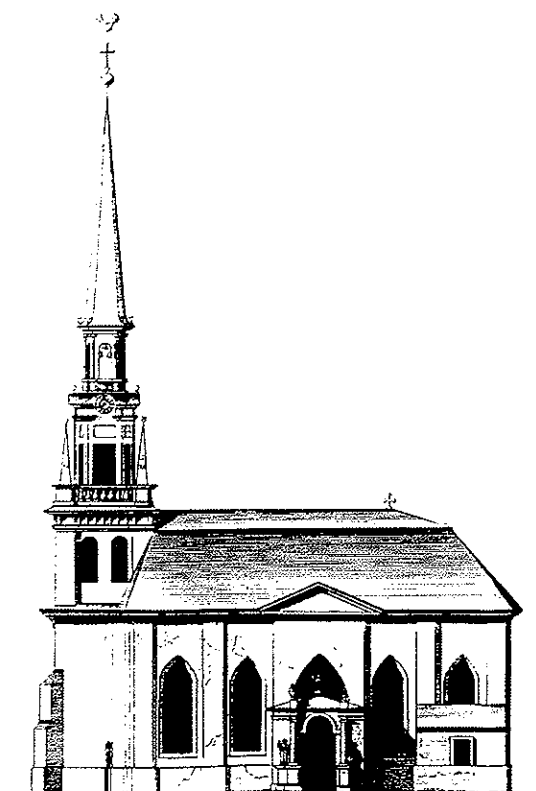
Gedichte". Inget exemplar av denna skrift synes vara bevarad. Kanhända var det fråga om kärleksdikter och möjligen är det dessa Kellner refererar till drygt tio år senare: "Nach dem meine Poetische Feder dem Altare der eitlen Venus im Frühlinge meiner Jahre manches Opfer gebracht..." [Efter det att min diktarpenna under mina ungdomsår bragt många offer till den ... Venus].

I slutet av 1697 hade brodern Christian lämnat Åbo för att bli organist vid Tyska kyrkan, S:ta Gertrud, i Stockholm och av ett brev, daterat 1699, från biskopen i Åbo, Johannes Gezelius, framgår det att David Kellner var aspirant på den lediga tjänsten i Åbo, men en annan utsågs. Det följande året, 1698, finns i det livländska överkonsistoriets protokoll noterat en konflikt mellan Kellner och hans biktfader, komministern Andreas Willebrandt vid den tyska och estniska kyrkan i Dorpat, S:t Johannes. Vi känner inte till konfliktens upprinnelse och någon försoning mellan Kellner och Willebrandt tycks inte ha ägt rum. Willebrandt synes ha varit en ganska ortodox lutheran och yttrade sig bl a över vissa dansarters lämplighet. I magistratens protokoll kan man hitta följande passus år 1698:

Der Pastor Willbrand hatte auf der Kanzel vorgetragen, dass die polnischen Tänze erlaubet, die französischen aber sündlich wären. Dieser Einfall, dem man die Lächerlichkeit ansieht, wirkte bey dem nachgebenden Rathe so viel, dass er den Bürgern Menuetten zu tanzen, und den Stadtpfeifer, französische Tänze auf Hochzeiten zu spielen, ziemlich ernstlich verboth. [Pastor Willebrandt hade redovisat för kansliet att de polska danserna är tillåtna, men att de franska är syndiga. Detta inlägg, som man ansåg skrottretande, hade vid efterföljande rådsammanträde så stort inflytande att man på fullt allvar förbjöd borgarna att dansa menuett och stadspiparna att spela franska danser vid fester och högtider]

"...die besten Jahre seiner Jugend im Kriege gebracht..."

År 1700 bröt det stora nordiska kriget ut och det innebar för Kellner en tioårig militärtjänst. Han tjänstgjorde dock hela tiden i stabsfunktion, först som auditör och senare som regementskvartermästare. I maj 1701 utnämndes han till auditör vid Magnus Wilhelm Nieroths nyuppsatta livländska infanteriregemente, som ganska snart förlades som garnison i Reval (nuvarande Tallinn, Estland). Här var det relativt lugnt och Kellner fick flera tillfällen att fatta penna. Det första alstret som trycktes var en hyllningsdikt, "Untherthänigste Freuden Bezeugung...", till kung Karl XII:s övergång av floden Düna och seger över sachsarna den 9 juli 1701. Den följdes ett år senare av ytterligare en hyllningsdikt,

Scenographia Templi Teutonici praefentis
versus meridiem.

Tyska kyrkan i Stockholm på 1700-talet. Ur J A A Lüdecke, *Dissertatio historica de ecclesia teutonica...* 1791. Kenneth Sparrs samling.

"Freudenvolle Betrachtung...", sannolikt avseende slaget vid Klissow. Också hans musikaliska begåvning utnyttjades under tiden i Reval. Från 1701 till juli 1702 ersatte han den avlidne organisten Bartholomäus Busbetzky vid S:t Nikolaikyrkan (Niguliste) i Reval. 1704 förordnades han till regementskvartermästare vid Johan Fredrik von Liphards nyuppsatta och värvade livländska lantmilisbataljon av Tirsiska kretsen. Som regementskvartermästare skulle Kellner "hafwa noga acht om Quarterens beställning, sampt... Victualiers... Tilförszler" och han hade enligt 1696 års tågordning tillgång till två drängar, en ridhäst, två trosshästar och ett dagligt traktamente på 16 öre silvermynt. Inte mycket är känt om von Liphards bataljons förehavanden, men bataljonschefen själv blev tillfångatagen den 2 september 1705 och möjligen upplöstes truppen i samband med detta.

Först från 1707 finns åter uppgifter om David Kellner. Den 20 april detta år utnämndes han till regementskvartermästare vid överstelöjtnant Eberhard von Straelborns sachsiska bataljon, som huvudsakligen bestod av sachsiska krigsfångar. Tanken var ursprungligen att dessa trupper skulle förläggas som garnison i

de tyska provinserna, men de överfördes i stället till Finland och gränsfästet mot öster: Viborg. Här residerade Georg Lybecker som landshövding och militärkommandant, i full färd med befästningsarbeten och planering av ett fälttåg in i Ingermanland. Detta fälttåg kom inte i gång förrän i augusti 1708, men hela operationen blev ett stort misslyckande. Den enda framgången var egentligen att man lyckades ta sig över floden Neva. Efter många strapatser embarkerade man från Kolkanpää för återmarsch till Viborg. Att Kellner deltog i det ingermanländska fälttåget framgår av ett brev från honom till Kungl Maj:t den 21 juni 1739 där han bl a säger att han förlorade alla sina tillhörigheter både genom skeppsbrott och stöld.

Den Straelbornska bataljonen återvände till Viborg under första halvåret 1709. I maj samma år var Kellner inblandad i en konflikt med proviantmästaren Johan Schmidt beträffande ett parti tobak som enligt Kellners utsaga "varit ruttet, vått och nästan odugligt". Denna incident kom att engagera både landshövding, krigsrätt och t o m Kungl Maj:t. Efter många turer förlikades emellertid Kellner och Schmidt. Den senare accepterade förlikningen pga att han ville undvika en utdragen process eftersom Kellner var "en sådan man vars renommé nog bekant är att ligga i process".

Bråket om tobaken skulle snart vara glömt för viktigare händelser. I oktober 1709 angrep danskarna Skåne och man beslöt att till Sverige överföra von Straelborns bataljon för att ställas till fältherren Magnus Stenbocks disposition. Den 9 november skeppades bl a David Kellner över till Sverige och han vistades sedan i Stockholm under ca två månader. I början på 1710 lät han där publicera en samling religiösa dikter, "Die Noth-Flagge des Gebeths...", som omfattar ett trettiotal dikter och vars innehåll speglar Kellners upplevelser i fält. Före den 23 januari hade Kellner förenat sig med sin bataljon i Skåne. Denna dag stod nämligen slaget vid Fjälkinge nära Kristianstad, som för Kellners del innebar att han blev krigsfånge hos danskarna. Slaget innebar en katastrof för de svenska trupperna och av bataljonens ca 500 män blev 415 krigsfångar. Den 11 februari utfärdade den danske generalen Rewentlow ett respass för Kellner, vars innebörd var att han praktiskt taget kunde känna sig som en fri man: "Saa hawer alle... af hwad stand og Contition de og monne wære, bemelte Regim. Quarterm. paa samme sin reise frem fri og ubehindret lade passere, og ellers ald assistance til hans fordringskab at bewise...".

Sannolikt har Kellner en kort tid befunnit sig i Danmark, men han återvände till Stockholm det sista kvartalet 1710 och placerades då vid enrollerade allmogen. David Kellners militära karriär avslutades med att han den 11 mars 1711 utsågs till kapten vid överstelöjtnant Peter de Stöhrs tyska infanteribataljon. Han kom emel-

lertid aldrig att tillträda sin tjänst vid den tyska bataljonen utan han hade redan före utnämningen bestämt sig för en annan bana, nämligen musikerns. Kaptenstiteln höll han emellertid fast vid hela livet. Den gav honom en betydligt bättre status än titeln "musiker".

Det första årtiondet som klockspelare och organist i Stockholm

Kellner hade återvänt till ett Stockholm svårt härjat av böldpesten och det påstods att smittan kommit med livländare som flytt undan ryssarna. Sjukdomen grasserade mellan augusti 1710 och april 1711. Ett av dess offer var sannolikt organisten vid S:t Jakobs kyrka och tillika klockspelaren vid Tyska kyrkan, S:ta Gertrud Reinhold de Croll, en framstående och mångsidig musiker. De Croll hade tjänat tyska församlingen som klockspelare sedan 1704, då han för övrigt efterträdde sin bror Johan de Croll. Som jag nämnde tidigare var David Kellners bror Christian anställd som organist vid Tyska kyrkan alltsedan 1697. Det finns väl anledning att förmoda att Christian spelat en viktig roll för att brodern skulle få den lediga tjänsten som klockspelare. Kellner anställdes som som sådan vid Tyska kyrkan fr o m den 6 januari 1711 och i protokollet från Tyska församlingen heter det:

Haben wier zu einen Klockspiller angenommen Hr David Kellner, hadt er einige Musik zu probe gespillet, und gehet sein Jahr um den 6e Januarij 1711, sein Jehrlich Lohn ist 650 daler kmt und ein jedesmahl wen er für einen Todten, oder zu einen hochzeit spillet zukumpt er 12 daler kmt und soll ihn wie er sich in seinen ampt werhalten soll eine schriftlich Vollmacht und Instruction gegeben werden. [Vi har antagit Herr David Kellner som klockspelare efter det att han som prov spelat någon musik. Hans år börjar den 6 januari 1711 och hans årliga lön är 650 daler kopparmynt och en daler kopparmynt för varje gång han spelar för en död och vid en högtid 12 daler kopparmynt. Hans skall ges en skriftlig fullmakt hur han skall förhålla sig i sitt ämbete.]

Några dagar senare, den 25 januari, var det också klart med hans anställning som organist vid S:t Jakobs kyrka. I kyrkorådsprotokollet heter det bl a om Kellner att han "ifrå barndomen öfwat sig uti musiquen och iämwähl uti Liffland warit organist... til alles nöije...". Vid denna tid bodde Kellner i det nuvarande kvarteret Latona 10 i Gamla stan, Stockholm, och enligt mantalslängden räknas han till ståndspersonerna, troligen på grund av sin kaptenstitel. Han hade återförenats med sin hustru Dorotea, som sannolikt en tid vistats i Stettin och Riga

tillsammans med dottern Regina Gertrud. Doroteas bror, Baltzar Ladou, "capitein under Hr Öfwerste Pahlis regimente" hade avlidit i Stockholm 1711.

Tyska kyrkans klockspel hade installerats 1666 av de framstående flamländska klockgjutarna François och Pieter Hemony, berömda inte minst för sin förmåga att stämma klockorna rent. Tyska församlingen gjorde härvid ett mycket gott val. Ett klockspel består av ett visst antal fast monterade klockor med ett omfång av minst två kromatiska oktaver (24 klockor). I Tyska kyrkan fanns 28 klockor och vissa av dessa var stämda i korton för att klockspelet skulle kunna fungera tillsammans med andra instrument. Klockorna spelades med en stockklaviatur förbunden med hävarmar och trådar till klockornas kläppar. En holländare vid namn Fischer skrev 1738 att "för att spela klockspel behövs inte mera än grundlig kunskap om musik, bra händer, fötter och ingen gikt!" Klockspelet kräver en avsevärd fysisk ansträngning och svårigheten ligger inte minst i att förena denna med en lätthet i anslaget för att få de mindre klockorna att ringa i en snabb följd. Det finns alltså utrymme för musikaliskt uttryck och för ett gott resultat krävs åtskilligt av exekutören. Förutom det rent speltekniska måste denne ha goda kunskaper om klockspelets alla möjligheter och begränsningar, eller som en specialist uttrycker det: "Det egenartade i klockspelet ligger emellertid just i handspelet, då en skicklig musiker på detta, det utan tvekan väldigaste av alla musikinstrument, utför ett vackert program".

Tyvär förstördes Hemony-klockspelet i samband med Tyska kyrkans brand 1878 och ett nytt av avsevärt sämre kvalitet installerades. En som både hört det gamla och det nya klockspelet var musikskribenten Adolf Lindgren. Hans beskrivning från 1896 beträffande det nya klockspelet kan vara värt att återge:

Den ena tonen sprang framfusigt in i örat, den andra höll sig på för långt avstånd. Mellan grundton och oktav förmärktes knappt någon harmoni, de tvärtom vände ryggen och tycktes främmande för hvarandra; kvinterna grälade, och terserna lågo alldeles i lufven sins emellan. Det var en fullständig kakofoni med knappast ett enda rent ackord. Tacka vill jag då det *gamla* tyska klockspelet, som ehuru ej heller fullkomligt rent likväl klingade så poetiskt, hörddt ifrån Skeppsholmen i synnerhet.

Om David Kellners spel vid klockorna tiger dessvärre källorna, men utbetalningarna av hans lön är noterade med osviklig regelbundenhet i de fylliga och fullständiga arkivhandlingarna från Tyska församlingen.

Från S:t Jakobs kyrka fick Kellner till en början en lön på 750 daler kopparmynt och tillsammans med klockspelarlönen samt sannolikt diverse extraarbete som

lärare och musiker uppgick hans sammanlagda årlön till ca 1500 daler kopparmynt. Det innebär att Kellner tjänade lika mycket som de bäst betalda musikerna i det svenska hovkapellet. Tyvärr tiger källorna helt och hållet även beträffande Kellners spel på "orgorna", men åtskilliga andra uppgifter om honom finns i kyrkornas arkiv samt i Riksarkivet. Någon gång mellan 1711 och 1720 ansöker han om en assessorsbefattning i Livland, vilket framgår av ett odaterat brev till Kungl maj:t. En sådan befattning skulle ge honom en avsevärt högre status än den han hade som musiker. Han fick dock aldrig tjänsten utan kom att stanna i Stockholm resten av sitt liv. I handlingarna från S:t Jakobs församling förekommer Kellner framför allt i samband med reparationer av orgeln och i synnerhet beträffande sina lönevillkor. En konflikt mellan honom och kyrkvården Sven Westerman finns noterad 1714 och den gällde både lönen och att Kellner tog sig vissa friheter. Westerman begärde att Kellner inte skulle få ha tillstånd "at låta allehanda olärda personer spela på org-vercket, hvaraf det kunde taga skada" och Kellner påstod att han inte fått ut sin rätta lön av Westerman. Det hela slutade med att Westerman begärde avsked och menade att "Capitein och organisten Hr Kelner gifvit honom dertil anledning med sina svåra injurier och beskyllningar". De "olärda personerna" kan helt enkelt ha varit elever till Kellner.

I november 1714 återvände kung Karl XII från Turkiet till de svenska provinserna i norra Tyskland och detta gav anledning till en officiellt påbjuden högtid. I Kungl biblioteket finns ett 30-tal tryckta hyllningsverser från detta tillfälle, däribland Kellners "Da Ihro Konigl. Majestät... Carolus der XIIter... aus der Türckey In Dero Erb Ländern wieder ankam". Denna består av sex "arior" med recitativ, som med stor sannolikhet varit försedda med musik, nu förkommen. Troligen har dessa arior uppförts, kanske i Tyska kyrkan där det förekom musik vid flera tillfällen i samband med denna högtid. Den 18 december 1714 kvitterar 6 "Hautboisten" från hovkapellet ut 72 daler kmt "vor unser auffwartung auf dem Teutschen Kirchturm bey dem Danckfest, wegen Ihro Königl. Mayest glücklichen zu hausse kunfft..." [för vår uppvakning vid Tyska kyrkans torn vid tacksägelsefesten när ers kungliga majestät lyckligen återvände] och den 21 december kvitterar "Joh. Jacob Bach Trompeter", bror till Johann Sebastian Bach, ut arvode för sin "aufwartung auf der Theutschen Kirchen Thurm und in der Kirchen auf das danckfest welsches gehalten würde uber des Königes zuruckkunfft..." [uppvakning vid tyska kyrkans torn och i kyrkan vid tacksägelsefesten som hölls vid kungen återkomst]. I början på 1715 fick Kellner åter tillfälle att fatta pennan, denna gång dock utan musik, i form av hyllningsverser, "Unterthänigste Zeilen bey der hohen Vermählung..." [Underdånigaste

Fantasia a-moll ur XVI. Auserlesene Lauten-Stücke... 1747. Uppsala universitetsbibliotek.

rader vid den höga förmålningen...]. Den 24 mars ägde nämligen bröllopet mellan kronprinsessan Ulrika Eleonora och Fredrik av Hessen rum. I juni kvitterade Kellner ut ersättning från Tyska församlingen: "...an herr David Kellner 24 d kmt zu bezahlen vor die aufwartung so er der Princessin beylager gehabt..." [... att betala till herr David Kellner 24 daler kopparmynt för uppvaktningen som han haft vid prinsessans bröllop]. Huruvida ersättning utgick för verserna eller musicerande framgår inte av handlingarna.

S:t Jakobs församling hade uppenbarligen dåliga finanser och 1716 är Kellners lön åter på tapeten. Han begär att få lön även under den tid som det var påbudet landssorg efter änkedrottningens död. Under en sådan period, ofta nog lång, var nämligen all musik i kyrkorna förbjuden och det var inte självklart att organisten skulle få någon lön trots att han fortfarande hade ansvaret för att vårda och tillse orgeln. Kyrkorådet föreslog till och med att Kellners lön skulle sänkas med 20 procent och man kan förstå att relationerna mellan kyrkan och dess organist inte var de bästa. Konflikten kulminerade under 1718 och 1719 med krav om uppsägning av Kellner och

till slut var han tvungen att gå med på den begärda lönesänkningen.

Ein "musikalischen Concert"

Den 18 juli 1720 inträffade kung Fredrik I:s namnsdag och dagen till ära uppfördes en "musikalischen Concert" av David Kellner med titeln "Der frohlockende Parnassus". Detta är möjligen första gången som begreppet konsert användes i Sverige. Inte heller musiken till denna är bevarad utan enbart textunderlaget, som trycktes i Stockholm 1720. Det sistnämnda stod Kellner helt för, men av den inledande texten framgår att han lånat en del av musiken från annat håll: "Nachdem ein Theil dieser Musique aus den herausgegebenen Wercken eines berühmten ausländischen Componisten genommen so haben sich die Verse darnach accomodiren müssen...". Kellner har gett sin "concert" en pseudodramatisk form och hämtat gestalterna från den antika mytologin: Den jublande parnassen består av solen och ljusets gud Apollon samt Kalliope, hjältediktens sångmö och moder till Orfevs. Dessa båda kompletteras av källgu-

domligheterna camenerna, som här får bilda kör. Verket inleds med en uvertyr och sedan omväxlar vokala solo- och körpartier med instrumentala mellanspel. En dramatisk handling letar man förgäves efter: textunderlaget består av ett upprepat lovprisande av Fredrik I och de mytologiska gestalterna fungerar endast som staffage. Besättningen har bestått av två sångare, en kör och en orkester åtminstone bestående av violiner och lutor. En del anvisningar kan vara värda att citera:

Stimmt einen Chor von Lauten an
So man der Seele Julep heissen kan;
Und last die süssen Violinen
Den Lauten zu Gefehrten dienen...
[Stäm upp en kör av lutor
så att man kan hetta upp Jueps själ
och låt de söta violinerna
tjåna lutorna...]

...hier läst sich ein Chor Lauten mit etlichen Violinen hören... [... här låter sig en kör av lutor med ... violiner höras]

Nun machte es einmahl so
Das eure Geigen
Auf eine zeitlang schweigen
Die Lauten spielen dann ein sanfft Adagio...
[Gör nu så att
era gigor
tystnar en stund.
Lutorna spelar sedan ett mjukt adagio]

Kellner skriver också i sin korta inledning:

...und dass daher die Musique über eines grossen Königs Nahmens-Fest am besten klinge wenn man die Einfälle eines excellenten Musici dazu anwende. Man ist um so viel mehr animirt worden diese musicalische Ergötzlichkeit anzustellen weil unter andern Vocalisten so ihre unterthänigste Freude durch Beywohnung dieses Concerts bezeugen wollen sich insonderheit eine nicht unangenehme Stimme einer jungen Frauens-Person findet welche nach ihren Alter in der Musique bereits so viel Fertigkeit und Manier hat dass niemand als der Scheelsuchtige etwas dawider zu sagen haben kan. [... och så att musiken vid en stor kungs namnsdag skall klinga på bästa sätt om man därvid använder en förträfflig musikers.... Man blir

I 1721 års mantalslängd saknas uppgifter om David Kellner, men av ett egenhändigt brev till tyska församlingen från den 26 juni detta år framgår att han då bor i en av församlingens fastigheter nära kyrkan. Anled-

ningen till hans brev är att församlingen velat förmå honom att ge plats åt en annan hyresgäst. Kellner begär att få bo kvar och påpekar också att han alltid på riktigt sätt betalat hyran, som uppgick till 200 daler kmt. Lite syrligt skriver han vidare: "An andren Ohrten geben die Kirchen ihrer bedienten allen freyes Quartier gantz nahe an die Kirche, damit sie ihrer function desto besser mögen vorstehen können." [På andra platser ger kyrkorna sina anställda fritt husrum alldeles nära kyrkan så att de desto bättre skall kunna utföra sina arbetsuppgifter].

Under 1720- och 1730-talen anordnades i S:t Jakobs kyrka ett antal kyrkokonserter och sannolikt har Kellner varit den drivande kraften bakom dem. Till dessa gavs i regel tryckta program ut och de kan i vissa fall ge upplysning om vad som framförts. Den första i raden var "Kyrckio-Andacht under musique...", framförd på Trefaldighetssöndagen 1720. Vid flera av dessa kyrkokonserter framträdde ett musikaliskt underbarn, Ernst Johan Londicer, vars rykte spred sig ända till Tyskland. Johann Gottfried Walther ägnar honom t ex ett betydande utrymme i sitt "Musikalisches Lexicon..." från 1732. Walther skriver, utan att nämna Kellner vid namn:

Das er [Londicer] von einem vormahls bey einer Schwedisch-Teutschen Bataillon gestandenen Officier, welscher schon verschieden dergleichen Proben einer besondern Art zu informieren, gezeiget, unterweisen worden... [Han har blivit undervisad av en tidigare officer vid en svensk-tysk bataljon, som redan på olika sätt visat prov på en särskild förmåga att undervisa...]

Londicer hade från tidig ålder fått sin musikaliska uppfostran bl a av Kellner och han blev senare ett försäljningsargument för lärarens generalbasskola. Kellner skriver i förordet till "Treulicher Unterricht...":

... wie ein Knabe von 7. oder 8. Jahren, welcher in Stockholm nach dieser Methode die Music gelernet, ein so wundernswürdiges Probe=Stück abgelegt, dass er in der dasigen Jacobi-Kirche an einem Fest=Tag bey gehaltenem Gottesdienste sich öffentlich auf der Orgel hören lassen, und nicht allein den General-Bass zur Musique gespielet, sondern auch sehr geschickt die Chorale und Præludia manualiter und pedaliter tractiren können; unterschiedlicher andern zu geschweigen, welche allda durch Hülffe dieser Lehr=Arth bey eben so jungen Jahren überaus grosse und vormahls bey Kindern nie erhöerte Profectus gemacht [hurusom en pojke på sju eller åtta år, som i Stockholm lärt efter denna metod, avlagt ett så beundransvärt prov att han i ... Jakobs kyrka vid en festdag i samband med

En annan begåvad elev till Kellner var fröken Antoinette Philippine Luise Freudenberg, vars "Nöthigste Regeln der General-Basses" blev så uppskattade att många gjorde avskrifter av dem. Högst sannolikt hade Kellner ännu fler elever, vars namn nu fallit i glömska.

"Treulicher Unterricht im General-Bass..." och kontakterna med Tyskland

Musikundervisningen gav Kellner en god grund för att sammanfatta sin pedagogik i generalbasskolan. Dess första upplaga gavs ut på tyska i Hamburg, tryckt av Johann Christoph Kissner 1732, under titeln "Treulicher Unterricht im General-Bass...". Att Kellner lät trycka den på sitt modersmål och i Tyskland var ganska naturligt. De svenska förutsättningarna för musiktryck var vid denna tid dåliga och papper var en dyr bristvara. Det tyska språkområdet innebar också en väsentligt större marknad än vad Sverige kunde erbjuda. Slutligen hade Kellner en mycket värdefull kontakt i Tyskland, nämligen styvdottern Regina Gertrud Schwarz. Som jag tidigare nämnde var hon musikaliskt ett mycket begåvat barn och komponerade musik redan i 14-årsåldern. Hon var även sångerska och spelade klaver. Från Dorpat över Stralsund och Riga hamnade hon i Hamburg där hon deltog i framförandet av en "vollstimmige Kirchen-Musik" komponerad av dåtidens musikaliska orakel Johann Mattheson. I Hamburg träffade hon sannolikt också sin blivande man, Johann Ulrich von König, poet, librettist och operadirektör. De båda skulle 1720 hamna vid hovet i Dresden, där maken utsågs till "Königl. poln. und churfürstl. sächs Geheimer Secretar und Hofpoet". Hovet i Dresden hörde vid denna tid till ett av de musikaliskt mest utvecklade i Europa. Regina Gertrud befann sig alltså i händelsernas centrum och var därför en mycket viktig förbindelse för Kellner. Sannolikt deltog hon som sångerska i några av de många operor som framfördes i Dresden vid denna tid. Hon hade kontakt med den berömda klaver- och orgelbyggaren Gottfried Silbermann och fick till och med honom att konstruera ett speciellt instrument för hennes behov, den s.k. "clavessin d'amour". Om detta berättar Johann Ulrich von König själv följande:

So hat es die unvergleichliche Künstlerin Frau Geheime Secretair Königin in Dressden veranlasst, dasjenige Verlangen, welches dieselbe vielmahl bey nicht schlechten Meistern vergeblich angebracht gehabt, bey wohlgedachten Herrn Silbermann anzutragen, und diesen zu bitten, auff ein solches Instrument zu denken, welches die Kraft und Dienste einens kleinen Clavessins, und doch die Zärtlichkeit eines Clavichordii behaupten könnte.

Det är därför inte förvånande att Kellner introducerade detta instrument i Sverige 1728.

Kellner hade också kontakt med den tidigare nämnde Johann Mattheson. I sin bok "Exemplarische Organisten-Probe..", som Mattheson publicerade 1719, efterlyste denne uppgifter om välförtjänta kapellmästare till sin redan då planerade "Ehren-Pforte...". Kellner skrev ett brev till Mattheson, daterat den 24 september 1720, och ville för sin del föreslå vice kapellmästaren vid det svenska hovkapellet, den tyskbördige Gottfried Bucholtz. Brevet, som publicerades i Matthesons "Grosse General-Bass-Schule...", visar att Kellner snabbt hade skaffat sig "Exemplarische Organisten-Probe..." och Kellner nämner en gemensam bekant, Johann Ulrich von König, samt att "ich ein Stieff-Vater der Schwarzin sei". Mattheson hade nämligen berättat följande apropå den svåra konsten att sjunga till eget ackompanjering:

Es gehört gewiss sehr viel Geschicklichkeit dazu, zu singen und sich selbst accompagniren, dass es an keinem Theil gebreche. Wer indessen diese Eigenschaft besitzt, hat wohl den Gipfel in der Music grösten Theils quoad praxin, erstiegen. Ich kenne ein Frauenzimmer dieser Art in Ober-Sachsen, das es vielen Mannsleuten hierinn zuvor thut. Ob die Person blond oder Schwarz sey, mag einer erraten.

Matthesons ordlek antyder att "fruntimret" Schwarz var en välkänd person i Tyskland vid denna tid.

Kellners "Treulicher Unterricht..." trycktes i 2000 exemplar och den första upplagan såldes slut inom ett år trots att Johann Mattheson skrev en anonym, föraktfull och nedgörande recension i Niedersächsische Nachrichten. Lorenz Mizler bekräftar emellertid att Mattheson var upphovsman till recensionen. Mattheson irriterar sig i synnerhet över Kellners förut citerade beskrivning av underbarnet Londicer. Han finner inte denna gosse så märkvärdig eftersom Mattheson ". . . schon vor 40. Jahren, ehe ein solcher Wegweiser in die Welt gekommen, auch hier in Hamburg ein 7. bis 8. jähriger, nunmehr ein ziemlich alter Knabe, eben dergleichen Kinder-Wunder auf Orgeln und in Concerten gethan, als jener in Stockholm, ja gar die Stücke dazu selbst componirt hat. . .". Detta underbarn från Hamburg var sannolikt Mattheson själv!

Som generalbasskola var boken inget unicum: den hade föregåtts av ett 30-tal andra av varierande omfattning, uppläggning och kvalitet. Kellners framgång kan möjligen förklaras med att hans bok motsvarade ett behov av en relativt kortfattad, men ändå ganska fullständig metodik. Han byggde naturligtvis på tidigare litteratur och i några fall nämner han också sina förebilder. Han var väl bekant med Arcangelo Corellis verk och dennes subtiliteter i generalbasstämman. Vidare

David Kellner

---

refererar han till Charles Massons "Nouveau traité des regles pour la composition de la musique... (Paris, 1703) liksom till François Campions "Traité d'accompagnement et le composition selon la regles des octaves de musique..." (Paris, 1717) samt Jean-Philippe Rameaus "Traité de l'harmonie (Paris, 1717). Viktigast kanske ändå var de tyska kompositörerna och musiksribenterna Georg Philipp Telemann, Johann David Heinichen och Johann Mattheson. Vi känner inte till några direkta kontakter mellan Heinichen och Kellner, men den förra arbetade vid hovet i Dresden 1717-1729, alltså vid samma tid som Kellners styvdotter befann sig där. Med största sannolikhet studerade Kellner noga både vad Heinichen och Mattheson hade skrivit om generalbas. Kellner inleder sin boken med att säga att klaveret är det mest lämpade instrumentet för generalbas, men att den också kan utföras på luta, teorb, calichon, bandora, violin och till och med gitarr. Han nämner speciellt Sylvius Leopold Weiss i detta sammanhang:

Das aber der berühmte Sylvius Leopold Weiss auf seiner Laute was rechtschaffens accompagniren und auf demselben das prästiren kan, was andere müssen bleiben lassen, solches ist mehr seiner Geschicklichkeit als dem Instrument zuzuschreiben

Det är knappast troligt att Kellner själv någonsin hörde Weiss spela luta, men högst sannolikt har hon vidarebefordrat den stora uppskattning av Weiss som bl a hennes man Johann Ulrich von König gav uttryck för i en dikt.

Den följande upplagan av "Treulicher Unterricht..." kom ut 1737 med ett förord skrivet av ingen mindre än Georg Philipp Telemann. Det skulle dröja ytterligare två år innan den svenska versionen publicerades under medverkan av notkopisten, stämmaren och instrumentreparatören vid det svenska hovkapellet, Jonas Londée. Londée står angiven som ansvarig för översättningen, men man kan förmoda att Kellner själv tog aktiv del i utgivningsarbetet. Londée fick ett tioårigt privilegium på

boken. Förutom Telemanns förord i svensk översättning så har också professor Daniel Solander i Uppsala bidragit med ett förord. Förutom de tidigare nämnda problemen med pappersbrist m m hade Londée ytterligare en svårighet: att finna adekvata svenska ord för de tyska musikaliska facktermerna. Översättningen lider därför av åtskilliga germanismer. Londée förklarar emellertid att "wid öfwersättningen har man mera varit sorgfällig om en uppbyggelig tydelighet, än prydelig skrifart...". Den svenska utgåvan blev knappast någon större försäljningssuccé, men den användes en god bit in på 1800-talet. Utomlands hade Kellners verk desto större framgång och nya tyska upplagor gavs ut 1743, 1749, 1767, 1773, 1782, 1787 och 1796. Gerhard Havingha översatte den till holländska och av denna version trycktes två upplagor 1741 och 1751. Mest uppseendeväckande är emellertid att "Treulicher Unterricht..." 1791 kom i en rysk översättning av N. Zubrilovym, tryckt i Moskva. Dessa många upplagor antyder om något den betydelse Kellners verk en gång måste ha haft. Den omnämns också åtskilliga gånger av flera musikauktoriteter under 1700-talet, t ex Lorenz Mizler, Jacob Adlung och Christoph Gottlieb Schröter. Joseph Haydns exemplar av "Treulicher Unterricht..." är bevarat med noteringar av kompositören. Boken fanns också i "den svenska musikens fader" Johann Helmich Romans bibliotek.

Det sista årtiondet av Kellners liv och "XIV auserlesene Lauten-Stücke..."

Kort efter det att "Trogen Underrättelse..." hade utkommit skrev Kellner till kungen beträffande ett tidigare begärt avsked med kaptens titel. Nio år tidigare hade krigskollegium uttryckt sitt missnöje med honom och skrivit att han inte var värdig kaptens avsked pga att han inte hade fullgjort sina skyldigheter. Dessutom hade han "antagit ett med Capitains beställning aldeles incompatibelt Organists och kläckspelarämbete". Kellner hänvisar till att han både hade varit krigsfånge, blivit sårad och bestulen på alla sina tillhörigheter. Uppenbarligen hade Kellner viss framgång med sin inlaga eftersom han fortsätter att använda kaptenstiteln. Under det sista decenniet av Kellners liv finns relativt få noteringar beträffande honom i kyrkoarkiven. Han tvistade emellertid med S:t Jakobs församling om sin lön under den tid, 1741-1745, som den nya orgeln installerades och hans namn nämns av någon anledning inte alls i samband med de musikaliska arrangemangen kring kyrkans 100-årsjubileum 1743. Enligt vissa uppgifter var han under 1740-talet sysselsatt med en revidering av koralboken. 1745 lämnade han sitt tjänst som organist vid S:t Jakobs kyrka och efterträddes av Lüdert Dijkman och flyttade samtidigt till en egen fastighet på Kindstugatan

i Gamla stan. Posten som klockspelare behöll han till 1747 då han i ett brev till kyrkorådet skriver bl a följande:

Es werden bey nahe sieben und dreyssig Jahre seyn, dass ich das Klockenspiel gespielet, und bin nunmehr so alt dabey geworden, dass ich wegen meines Unvermögens des Organisten Hr Sehligers sohn Mons. Christian Friedrich Sehligers, der vor vielen andern sonderlich dazu gefallen, zur Hülffe nehmen müssen, der es auch eine Zeit lang an meine Stelle fleissig abgewartet und sehr wohl bestellet... dass er nach meinem Tode mir succediren könnte....

David Kellners
XVI. Auserlesene
Lauten-Stücke,
bestehend in
*Phantastien, Chaconnen, Rondeau, Giga,
Pastorel, Paffé pied, Campanella, Sarabande,
Aria & Gavotte.*

Hamburg,
bey Christian Wilhelm Brandt, 1747.

Titelsidan ur XVI. Auserlesene Lauten-Stücke... 1747.

Christian Friedrich Seeliger, som för övrigt var sonson till Christian Kellner, eftertädde också David Kellner som klockspelare vid Tyska kyrkan. Som en kuriositet kan också nämnas att Kellner tillsammans med hustrun Dorotea under 1740-talet bedrev någon form av pantbank, som gav dem ränteinkomster på 4100 daler kopparmynt.

Året före sin död lät Kellner 1747 i Hamburg publicera ett litet häfte med kompositioner i tabulatur för luta, "XVI. auserlesene Lauten-Stücke, bestehend in Phantasiën, Chaconnen, Sarabande, Aria & Gavotte". Det trycktes av Christian Wilhelm Brandt och det lilla häftet är i dag en stor raritet: endast två exemplar är kända och dessa bevaras i Uppsala universitetsbibliotek samt i British Library. Häftet är märkligt från flera synpunkter. Dels innehåller det Kellners enda bevarade kompositioner och dels är musiken skriven för ett instrument som på många sätt skiljer sig från klaverinstrumenten, som ju borde ha varit Kellners huvud-

instrument. Som tidigare framkommit hyste Kellner beundran för tidens mest framstående lutenist, Silvius Leopold Weiss, verksam vid hovet i Dresden vid ungefär samma tid som Kellners styvdotter Regina Gertrud befann sig där. I bouppteckningen efter Dorotea Kellner finns också en luta noterad och den har troligen tillhört Kellner. Vi har överhuvud taget inga andra uppgifter om att Kellner trakterade lutan. "XVI. auserlesene Laute-Stücke..." hör för övrigt till de allra sist tryckta lutböckerna, men musikens karaktär tillhör en väsentligt tidigare period. Här finns knappast något av det "galanteri" som präglade den tyska lutmusiken vid 1700-talets mitt. Musiken är anlagd för ett 11-korigt instrument trots att den 13-koriga varianten var vanligast vid denna sena tidpunkt. Kellner försökte i sin samling att åstadkomma högsta möjliga variation både beträffande stil och form. De sex fantasierna är alla olika i längd, tonart, form m m. Han försökte också komponera den mest utvecklade chaconnen med 27 variationer på 11 sidor av boken, dvs nästan en fjärdedel av dess totala innehåll! Kellner ger också en hyllning till sitt klockspel i campanellan med den samtida klangen av många toner inom en enkel harmonisk ram. Några av Kellners kompositioner för luta återfinns också i handskrifter från 1700-talet, nu bevarade i Universitetsbiblioteket Wrocław (Mf. 2002), Universitetsbiblioteket Warszawa (MS 2008-2009 / RM 4140-4141) och Bayerische Staatsbibliothek, München MS Mus. 5362). Den sistnämnda handskriften är för övrigt speciellt intressant eftersom Kellner-styckena här attribueras till Weiss och vi kan inte med säkerhet veta att Kellner verkligen själv har komponerat alla styckena i sin lutbok. Ordet "auserlesene" i lutbokens titel kan betyda att styckena enbart har utvalts av Kellner, ej komponerats av honom.

Kellner avled den 6 april 1748 och bör ha blivit ca 78 år gammal, en aktningvärd ålder vid denna tid. Hans bouppteckning visar att han samlat på sig en icke föraktlig förmögenhet, huvudsakligen bestående av en fastighet värderad till 12 000 daler koppamynt samt 77 500 daler koppamynt i kontanter. Bouppteckningen nämner också ett "Claver" och en samling böcker, varav det mesta tyvärr är ospecificerat. En av hans böcker med musikalisk anknytning har emellertid på omvägar hamnat i Kungl. musikaliska akademiens bibliotek i Stockholm, nämligen Johann Matthesons "Das Neu-Eröffnete Orchestre...", tryckt 1713, sammanbunden i ett pergamentband med samme författares "Das Beschützte Orchestre..." från 1717. I båda verken har Kellner gjort många anteckningar och kommentarer som visar att han studerat dessa med stor noggrannhet. Kellners hustru Dorotea avled endast ett par månader efter maken och bouppteckningen efter henne visar att förmögenheten ökats till 126 500 daler koppamynt och här finns ytterligare föremål som sannolikt ej medtagits i Kellners

bouppteckning. Förutom klaveret hittar vi under rubriken "Musicaliske Instrumenter med mera" den tidigare nämnda lutan, med "foder" och dessutom en "fleute". Dorotea testamenterade 6 000 daler koppamynt till fattiga barn för att de skulle uppfostras till goda kristna och utbildas vid Tyska skolan. En del av arvet gick till hennes dotterson Friedrich August von König som var "Directeur des plaisirs" i Dresden.

David Kellner är en udda och förbisedd gestalt i 1700-talets svenska musikhistoria. Han är ett gott exempel på svenskt kulturlivs beroende av "invandrare" och hans levnadsbana ger också en bild av att människor även vid denna tid var mycket rörliga. Under stormaktstiden var Östersjön en förenande länk mellan Sverige och dess provinser Finland och Livland. Kellner vistades nästan i alla delar av det dåvarande svenska riket. Hans "Trogen Underrättelse..." förblev den enda musikteoretiska läroboken på svenska ända till 1798 då abbé Vogler, också han invandrad tysk, publicerade sin klaverskola. Med alla sina nya upplagor och översättningar till holländska och ryska så bör boken haft en avsevärd pedagogisk betydelse även på kontinenten. Man kan inte helt frigöra sig från intrycket att det var tillfälligheternas spel som gjorde att Kellner i den senare delen av sitt liv helt kom att ägna sig åt musiken.

Litteratur

Utrymmet medger tyvärr ingen omfattande källredovisning. En omfattande sådan finns i min större artikel "David Kellner: A Biographical Survey" (The Lute Vol. XXIX, 1989 s. 32-36) eller "David Kellner: Ein biographischer Überblick Teil 1-2. [Gitarre & Laute 6/1992, November/Dezember s.13-18 och 7/1993, Januar/Februar s. 17-21]. Jag vill också hänvisa till min artikel "Die Kunst von Silvius Leopold Weiss... (Gitarre & Laute IX, 1987 Heft 6, s. 15ff). Utgångspunkter för mitt arbete har varit Gun Fridells otryckta uppsats "David Kellners 'Treulicher Unterricht...' 1732 jämte förlagor och översättning - en jämförande studie", 1969, samt Elwyn A. Wienandts artikel "David Kellner's Lautenstücke" (Journal of the American Musicological Society 10/1957 s. 29ff). Arkivforskning har genomförts i Riksarkivet, Krigsarkivet, Stockholms stadsarkiv, Kungl. biblioteket och Åbo landsarkiv. Åtskilligt material beträffande Kellner har jag även hittat i estländska arkiv, framför allt i Tartu Ülikooli Raamatukogu (Tartu universitetsbibliotek) och Eesti Ajaloo Arhiiv (Estniska historiska arkivet), också i Tartu. Här har jag haft god hjälp av Arvo Tering i Tartu, men jag har även studerat arkivmaterialet på plats och detta har möjliggjorts genom ett stipendium från Svenska institutet. Robert Eklund har uppmärksammat mig på verk som tillhört David Kellner.